

SITUOVANOSŤ VEDECKÉHO POZNANIA VERZUS JEHO OBJEKTIVITA

(K problematike situovaného poznania vo feministických epistemológiách)

ETELA FARKAŠOVÁ, Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava

FARKAŠOVÁ, E.: Scientific Knowledge: Its Situatedness Versus Its Objectivity
FILOZOFIA 57, 2002, No 6, p. 383

The paper highlights the contemporary discussions on the concept of objectivity in feminist epistemology, in which it is taken in its historical development. Following the works of S. Harding, L. Code, D. Haraway, L. Daston, J. Tannoeh-Bland and others the author focuses mainly on one of the topics in feminist epistemology, namely the problematic of the so called "situated knowledge" as related to the objectivity of knowledge. The paper also gives a brief outline of the transformation of "aperspective objectivity" and its becoming a "perspective objectivity", which is closely related to the conception of a situated knowledge as the basis of the feminist standpoint theory. Attention is paid also to the concept of "strong objectivity", in which the ontological importance of the objectivity is stressed and the empirical-realistic core of the standpoint epistemology preserved.

Vo feministických epistemológiách prebiehajú v súčasnosti živé diskusie o povahe objektivity, o možnosti objektívneho poznania, a to aj v súvislosti so "stanoviskovou koncepciou" poznania. Nové možnosti interpretácie feministickej teórie stanoviska ponúka historický pohľad, v rámci ktorého sa táto javí ako jeden z možných prístupov k téme objektivity, ako koncepcia, ktorá je spätá s jednou z vývinových podôb pojmu objektivity. V takejto perspektíve sa zdôrazňuje historický charakter tohto pojmu a za dôležitý sa pokladá fakt, že v rôznych dobách nadobúdal rôzne (aj veľmi odlišné) významy. Teóriu stanoviska možno potom vnímať ako jednu z fáz evolúcie v chápaní objektivity a zároveň ju interpretovať na pozadí histórie migračného procesu, v ktorom ideály z morálnej filozofie či estetiky putovali aj do vedy (vrátane prírodných vied).

Skôr, než pristúpim k rozboru niektorých historických aspektov pojmu objektivity, aspoň stručne priblížim základné charakteristiky teórie stanoviska (standpoint theory) ako významného a azda aj najrozpracovanejšieho typu feministických epistemologických koncepcií. Teória stanoviska predstavuje špecifický typ "kritickej teórie" (v zmysle Frankfurtskej školy - od Adorna po Habermasa, na ktorú teoreticky nadväzujú), kritickosť týchto teórií sa viaže na ich hlavný cieľ a tým je produkovať poznanie, ktoré má v konečnom dôsledku slúžiť na zlepšenie situácie marginalizovaných a znevýhodňovaných skupín. Tieto teórie usilujú preto o reprezentáciu sociálneho sveta zo stanoviska odrážajúceho záujmy spomínaných skupín a o aplikáciu takto získaných poznatkov v záujme optimálneho sociálneho usporiadania (a to nielen z hľadiska záujmov parciálnej marginalizovanej skupiny, ale aj z hľadiska univerzálnejších ľudských záujmov). Je očividné, že teóriu stanoviska charakterizujú pragmatické črty, ich prítomnosť je zreteľná aj v tom, že v rámci nej sa hľadá možnosť zdôvodňovať kognitívnu

nadradenosť (privilegovanosť) istých pozícií a perspektív viac pragmatickými ako epistemologickými aspektmi (pozri [1]; [2]).

Základným tvrdením teórie stanoviska je tvrdenie, že nielen mienky a v kultúre pevne ukotvené presvedčenia, ale všetky poznávacie procesy (vrátane ich subjektov) sú sociálne situované, podmienené, štruktúrované, pričom niektoré z týchto objektívnych sociálnych situovaností (ide o situovanosť marginalizovaných, podrobených, vzdialených "od centra") predstavujú lepšie štartovacie body poznávacích projektov orientovaných na sociálnu realitu ako iné.

Dodám hneď v úvode, že k problematike situovaného poznania a k významu situovanosti sa v rámci feministických epistemológií vyvinuli tri rôzne prístupy: zatiaľ čo teória stanoviska kladie na situovanosť veľký dôraz a identifikuje istú sociálnu situovanosť ako epistemicke privilegovanú, postmoderné feministické epistemológie odmietajú tvrdenia o epistemickej privilegovanosti jednej situovanosti, skôr zdôrazňujú kontingentnosť a nestabilitu sociálnej identity (či situovanosti) aktérov poznania a aj ich reprezentácií - a napokon na pôde feministického empirizmu sa uprednostňuje koncepcia objektivity ako niečoho, čo sa konštituuje v kooperatívnych vzťahoch a v kritických dialógoch, najmä v pluralite videnia rôzne situovaných aktérov poznávania ([3], 76-85); [4], 7-8; [5]).

Teória stanoviska reflektuje problematiku situovanosti vo viacerých rovinách: jednak vo vzťahu k tomu, čo je poznávané, ale aj ako je to poznávané, jednak vo vzťahu k iným aktérom poznania, predovšetkým však skúma vplyv situovanosti samotného poznávajúceho individua (a zodpovedajúcej perspektívy) na povahu a priebeh poznávacieho procesu. V súvislosti s poslednou rovinou možno podľa Elizabeth Andersonovej rozlíšiť viaceré aspekty situovanosti: a) telesnosť subjektu poznania (individua sú vždy situované v konkrétnom čase a priestore), istú úlohu tu hrá aj fyzická lokalizácia (inak sa vidí a chápe "zblízka", "zďaleka", "zhora" či "zdola", "z centra" alebo "z periferie"); b) rozlíšenie prvoosobového a treťosobového poznania (v prvom prípade je rozhodujúca vlastná skúsenosť podmienená aj situovanosťou, v druhom prípade sa subjekt poznania spolieha na interpretáciu vonkajších symptómov, na vlastné imaginatívne projekcie či svedectvá iných); c) emócie, postoje, záujmy a hodnoty (reprezentácia objektov závisí aj od emocionálneho vzťahu k nim, od postojov k nim a pod. - tieto hrajú dôležitú úlohu najmä pri poznávaní iných ľudí (bližšie pozri [6]), ale aj pri poznávaní sociálnej reality); d) kognitívne štýly (ľudia majú v závislosti od svojej lokalizácie rôzne pozadia vier a presvedčení a aj rôzne metafyzické, filozofické či politické pohľady na svet, rôzne svetonázory, čo tiež vplýva na štýly skúmania a reprezentácie); e) vzťahy k iným poznávajúcim subjektom (vrátane rôznych epistemických vzťahov).

Všetky tieto aspekty situovanosti vplývajú podľa teórie stanoviska na povahu a priebeh poznávacích procesov, či už ide o rôzne možnosti prístupu k informáciám, o spôsob videnia či formulovania problémov, skúmania, zbierania dát a ich interpretovania, o postoje k vlastným vieram a presvedčeniam, ktoré ovplyvňujú štandardy zdôvodňovania, voľbu epistemických hodnôt, na ktoré sa kladie najväčšia váha a pod. (pozri [4], 2 a n.).

Otázku sociálnej situovanosti vníma teória stanoviska v tesnej nadväznosti na problematiku sociálnej identity (rozlišujúc jej rôzne formy - od pasívne akceptovanej až po

aktívne uvedomovanú, ústiacu do kritických reflexií a sociálnych aktivít zameraných na transformáciu spoločenského usporiadania), problematiku sociálnych rolí/noriem (na ne sa viažu odlišné mocenské kompetencie, súbory povinností a práv, ciele a záujmy) a sociálnych vzťahov (tie sú sprevádzané napríklad rozličnými hodnotami či postojmi k poznávanému objektu).

Podľa teórie stanoviska ľudské aktivity, predovšetkým v rámci materiálneho života, nielen formujú, podmieňujú, ale aj limitujú ľudské poznanie (to, čo a aj ako môžeme poznávať). To, že v hierarchicky usporiadanej spoločnosti pripisuje teória stanoviska epistemickú privilegovanosť subjektom v marginálnej pozícii či s nižším sociálnym statusom, sa vysvetľuje tým, že ich pohľad je podľa tejto teórie ostrejší, otvorenejší, flexibilnejší, pretože nie je viazaný na zachovanie statu quo, naopak, spája sa s nádejami na zmenu spoločenského usporiadania. Nakoľko feministická teória stanoviska operuje s kategóriou rodu, chápa ju ako špeciálny prípad sociálnej situovanosti, epistemickú privilegovanosť v patriarchálnej, hierarchicky organizovanej spoločnosti pripisuje ženám ako marginalizovaným, znevýhodňovaným, nedominantným subjektom (podrobnejšie pozri v [7]; [8]).

Pre feministickú teóriu stanoviska je dôležité, aby špecifikovala jednak sociálnu lokalizáciu epistemicky privilegovanej partikulárnej perspektívy (stanoviska, na ktoré sa táto viaže), jednak rozsah tejto privilegovanosti, s ktorým sa spája napríklad otázka kumulovateľnosti viacerých privilegovaných perspektív v prípade viacsobne znevýhodňovanej sociálnej pozície (na tento problém upozornila napríklad Bat-Ami Bar On v [9]). Za významné sa v rámci tejto teórie pokladá analyzovanie konkrétneho aspektu sociálnej lokalizácie, ktorý v najväčšej miere vedie ku generovaniu kvalitnejšieho poznania a najviac vplyva na epistemickú privilegovanosť danej sociálnej pozície (skúma sa, či je to napríklad sociálna rola, subjektívna identita, životná skúsenosť a pod.), za nemenej dôležité sa pokladá aj analyzovanie základu (bázy) danej privilegovanosti (toho, čo ju zdôvodňuje), ďalej jej typu (presnosť poznania, jeho adekvátnosť a hĺbka, sústredenosť na fundamentálne poznatky a pod.). V tomto kontexte vystupujú aj otázky iných perspektív, voči ktorým sa deklaruje epistemická privilegovanosť, a napokon aj otázky prístupov k tejto perspektíve, možnosti, ako ju dosiahnuť (či sociálna lokalizácia je nielen nevyhnutnou, ale aj postačujúcou podmienkou, či sú potrebné ďalšie podmienky a pod. - podrobnejšie pozri v [10]; [4], 3). Ak predstaviteľky teórie stanoviska tematizujú "sociálnu situovanosť" poznania ako zdroj vedeckého poznania - v tom zmysle, že práve (marginalizovaná) pozícia dáva nádej na zvyšovanie objektivity tohto poznania a že perspektívne videnie je potom predpokladom odhalenia inak nevidených a nereflektovaných zaujatostí vo výskume, nechcú tým tvrdiť, že marginalizovaní disponujú jedinečnou schopnosťou produkovať (kvalitnejšie) poznanie, ale zdôrazňujú, že v marginalizovanej pozícii sa rodia kritickejšie otázky, že z tejto pozície sa neraz poukazuje na "zhora" nevidené problémy, že včlenenie perspektív "zdola" môže posilniť objektivitu a stať sa produktívnym zdrojom výskumu, a to tak - hoci v rôznej miere - v kontexte objavu, ako aj v kontexte zdôvodnenia.

Väčšinu z týchto otázok tematizovala vo svojej stanoviskovej koncepcii už jej iniciátorka Nancy Hartsocková. Pre jej chápanie feministického stanoviska sú dôležité štyri momenty: a) feministické stanovisko nie je identické so stanoviskom žien vo

všeobecnosti; b) feministické stanovisko nie je obsiahnuté v ženskej skúsenosti per se, ale je dôsledkom špecifických foriem životnej aktivity/praxe, ktoré súvisia so sociálnou pozíciou a deľbou práce; c) feministické stanovisko predpokladá a zahŕňa kritickú reflexiu danej sociálnej pozície a sociálnej praxe; d) cieľom teórie stanoviska je rozvinúť kritiku dominantného poznania a utvoriť alternatívne poznanie, ktoré by sa mohlo stať bázou pre projekty všeobecnej (nielen ženskej) emancipácie (podrobnejšie v [11]).

Teória stanoviska ako epistemologická koncepcia je v opozícii nielen k univerzalistickým, "absolutistickým" epistemológiám, skúmajúcim poznanie ako abstraktný proces abstraktných, netelesných, nesituovaných indivíduí, ale aj k relativistickým epistemológiám, ktoré si neraz nárokuje status jediných alternatív voči epistemológiám univerzalistickým. Teórii stanoviska sa často vytyka, že sústredenosťou na "situované poznanie" zostáva v rovine sociológie vedenia, čo sa spája s ďalšou výčitkou na margo jej údajného relativizmu či regresívneho fundacionalizmu, etnocentrizmu a pod. (pozri napr. [1], 49). Fakt je, že táto teória kladie dôraz na identifikáciu historicko-sociálnej podmienenosti (a relatívosti) každého poznania, vychádzajúc z tvrdenia, že rozličné sociálne aktivity ukotvené v rozličných sociálnych vzťahoch vedú k rozličným interakciám s prírodnou i spoločenskou realitou a následne aj k jej rozličným reprezentáciám. Netvrdí však, že všetky (historicko-sociálne determinované) interakcie sú epistemicky rovnocenné, že rovnako odhaľujú túto realitu, ale naopak zdôrazňuje, že existujú jej lepšie a horšie reprezentácie, v rámci teórie stanoviska sa zásadne odmieta epistemologický relativizmus, pretože z tvrdenia, že žiadna jednotlivá schéma nemá schopnosť absolútnej explanácie, nevyplýva, že všetky schémy majú rovnakú validitu ([12], 4). Alternatívou k relativizmu podľa teoretičiek nie je totalizácia jediného "univerzálneho" pohľadu "odnikiaľ", ale partikulárne, situované kritické poznanie, ktoré dáva prísľub objektivity - a to objektivity z pozície partikulárnej perspektívy ([13]); [12], 123 a n.).

Symptomatické je to, že v koncepcii feministickej teórie stanoviska sa vyjadruje viera v objektívnu existenciu sveta, ktorý je principiálne poznateľný, dochádza v nej teda k oživeniu pojmu objektivity ako vlastnosti kognitívnych procedúr umožňujúcich prístup k objektívne existujúcemu svetu. Predstavielky teórie stanoviska sa tohto pojmu nechcú vzdať nielen z kognitívnych, ale aj z politicko-praktických príčin. Treba však pripomenúť, že teória stanoviska prechádza - aj pod vplyvom kritiky zo strany postmoderne orientovaných feministických koncepcií - vývinovými zmenami. Tak napríklad v jej novších verziách sa prízvukuje nielen fakt, že nejestvuje jedno epistemicky privilegované stanovisko, ale aj to, že nejestvuje jeden legitímny spôsob, ako vôbec konceptualizovať objektivitu, čo teoretičky vysvetľujú okrem iného tým, že pojem objektivity má politickú a intelektuálnu históriu a taktiež politické, intelektuálne a sociálne väzby (interakcie).

Zohľadňujúc feministické záujmy a ciele, zdôrazňujúc význam situovanosti poznávania, teória stanoviska pretransformovala tradičný pojem objektivity do pojmu "silnej objektivity" [14]. Popredná filozofka S. Hardingová, ktorá venovala viaceré práce dôkladným analýzám feministických epistemologických koncepcií, svoj program "silnej objektivity" stavia do protikladu k objektivistickému programu ("slabej") objektivity ako hodnotovo neutrálnej, aperspektívnej, pričom objektivitu chápe viac ako proces než ako stav mysle. Hardingová, formulujúc štandardy maximalizácie objektivity, za

jednu zo základných požiadaviek pokladá požiadavku, aby bol subjekt (a celá inštitúcia) poznania umiestnený na tú istú kritickú kauzálnu rovinu ako objekt poznania; je to tzv. požiadavka "silnej reflexivnosti" či "kauzálnej symetrie". Táto požiadavka vychádza z tvrdenia, že ten istý typ sociálnych síl, ktorý formuje objekty poznania, formuje aj aktérov poznania a ich vedecké projekty; sociálne sú konštituované nielen objekty poznania, ale aj tí, ktorí ich poznávajú: sú takisto sociálne-historicky situovaní a aj podmienení, s čím súvisí i skutočnosť, že kognitívna história zahŕňa v sebe vždy aj sociálnu históriu, poznávacie aktivity nemožno vytrhnúť zo sociálno-historického kontextu. Dokonca samotný ideál objektivity sa vždy konštituuje v konkrétnom priestore, spoluurčuje ho pozadie konkrétnych hodnôt, vier, súbor konkrétnych záujmov a cieľov. L. Codeová z takéhoto pohľadu analyzuje ideál objektivity, ktorý sa vyvinul v baconovskej a descartovskej línii filozofického myslenia, identifikujúc ho ako historicky a lokálne špecifickú intelektuálnu hodnotu, ktorej vynorenie je späté nielen s dobovým horizontom prírodných vied, ale aj s množstvom motivácií, ašpirácií (patrí k nim napríklad ovládnutie prírody), takže, ako tvrdí, samotný "ideál objektivity požadujúci potlačenie subjektivity (emocionality) je produktom emocionálnych okolností (subjektívnych entuziazmov a záujmov)", je teda spätý s istým (historicky, lokálne špecifickým) druhom subjektivity ([12], 48).

V koncepcii "silnej objektivity" sa zvyrazňuje fakt, že viery a presvedčenia, ktoré sú v danej kultúre široko rozšírené a pevne do nej vvrstvené, fungujú (dôležité je to, že spravidla "neviditeľne", "skryto") ako prvky evidencie, a to v každej fáze vedeckého výskumu: pri selekcii problémov, pri formulácii hypotéz, pri profilovaní výskumného projektu, pri zbieraní, triedení a interpretácii dát, pri voľbe metód skúmania, pri rozhodnutí ukončiť výskum a pod. Program "silnej reflexivnosti" ako zdroj väčšej objektivity si opodstatnene vyžaduje, aby sa aj bádatelia - podobne ako objekty výskumu - stali predmetom kritickej kauzálnej explanácie, aby sa tak podarilo identifikovať hodnoty, záujmy, viery, presvedčenia týchto subjektov, ktoré sú späté aj s ich situovanosťou (perspektívou), pretože tieto môžu silne ovplyvňovať priebeh a povahu výskumných procesov (podrobnejšie na závislosť spôsobov, akými sa konštituuje subjektivita - vrátane subjektivity aktérov poznania -, od sociálno-historického kontextu, poukazuje L. Codeová v [12]). Veľmi dôležité je uvedomiť si, že k mnohým sociálnym fenoménom môže byť málo citlivá, resp. necitlivá samotná vedecká komunita (k takýmto fenoménom patria i viaceré rodové stereotypy a predpojatosti) a že ani najobjektívnejšia vedecká metóda ich nedokáže identifikovať či korigovať. Viaceré súčasné epistemologické koncepcie by sa zhodli v tom, že situovanosť poznávacích aktérov nie je možné eliminovať, no podľa teórie stanoviska by to navyše nebolo ani užitočné, naopak, v tejto teórii - a to je jedno z jej špecifik - sa vyzdvihuje potreba nanovo premyslieť epistemologické koncepty s cieľom využívať sociálnu situovanosť ako zdroj maximalizácie objektivity (podrobnejšie pozri v [14]).

Z toho je zrejmé, že problematika racionality, poznania, objektivity sa skúma vo feministickej filozofii vždy v poli mocenských vzťahov, v sociálno-politickom kontexte, osvetľuje sa v nej jednak to, ako koncepty racia/racionality, objektivity/subjektivita presahujú do etických, politických, sociálnych ideálov a ako vplývajú aj na každodenný život, ale i to, ako boli samotné tieto koncepcie ovplyvnené spomínanými ideálmi.

L. Dastonová hovorí o vedeckej objektivite ako o "historickej tripartite", rozlišujúc v nej jej metafyzický, metodologický a morálny význam (aspekt). Tvrdí, že aperspektívna objektivita, ktorá eliminuje individuálne (príp. skupinové) idiosynkrázie a ktorá dominuje v súčasnom chápaní pojmu objektivite, je historickým fenoménom, ktorý sa vo vede objavil približne až v polovici 19. storočia, a to tak, že migroval do vedy z morálnej filozofie a z estetiky ([15], 597 a n.).

Takáto historická perspektíva umožňuje vyjasňovať a kontextualizovať pojem objektivite, ako aj podporovať feministickú teóriu stanoviska v jej úsilí o reformuláciu tohto pojmu. Ak sa na vedeckú objektivitu nenazerá ako na niečo nemenné, monolitné, ale ako na niečo, čo sa kontinuálne vyvíja a čo teda predstavuje historický konštrukt, tak možno lepšie pochopiť nielen ideál "silnej objektivite" ako špeciálnu verziu spomínanej migrácie ideálov z morálnej filozofie do vedy, ale aj základné východiská a ambície stanoviskovej epistemológie.

Pri vysvetľovaní metafyzického (ontologického) významu, resp. aspektu objektivite poukazuje Dastonová medziiným na to, že v stredoveku sa ešte neutvorila konotácia objektivite s nestrannosťou a nezaujatosťou (pri chápaní pojmu "ontologickej objektivite" vychádza autorka z predpokladu istej zhody medzi teóriou a realitou). Až neskôr sa vytvorili opozície: subjektívny-objektívny, u Kanta napríklad bola objektivita garantovaná tým, že všetci disponujeme tými istými apriórnymi kognitívnymi štruktúrami; dôležité pritom bolo to, že subjektivita sa nechápala ako prekážka objektivite. Až neskôr sa "ontologická objektivita" začala stavať do opozície voči subjektívnej vedomia a - ako argumentuje Dastonová - tento proces sprevádzalo utváranie ďalších opozícií (napríklad: pasívna, nevedomá príroda - aktívne, reprezentujúce vedomie, resp. pasívny objekt - aktívny subjekt). "Mechanická objektivita" sa postavila proti subjektívnej interpretácii, aperspektívna objektivita proti subjektivite individuálnych idiosynkrázií a práve táto aperspektívna objektivita začala dominovať v chápaní pojmu objektivite - čo pretrváva aj v jeho súčasnom používaní ([15], 597 a n.).

Aperspektívna objektivita sa podľa Dastonovej prvýkrát objavila v morálnej a estetickej filozofii na sklonku 18. storočia ako pokus "umožniť verejné vedenie" ("shared public knowledge"), a to vďaka nezaujatosti, dištancovanosti, nezaujatosti. Filozofka pri tom upozorňuje na Huma a jeho estetickú verziu aperspektívnej objektivite, v rámci ktorej sa pri posudzovaní umeleckého diela odporúčalo "zabudnúť na seba", a tak dosiahnuť "pravdivé štandardy". A hoci Hume zároveň obhajoval pružnosť perspektív, cesta k aperspektívite bola naznačená a "krok od empatickej virtuozity k nezaujatej objektivite bol krátky" ([15], 603-604). Tento krok pomohol urobiť podľa Dastonovej Adam Smith vo svojej práci *Theory of Moral Sentiments*, v ktorej sa subjektivita a perspektíva pokladá za bariéru v procese dosahovania pravdy. Morálni filozofi 18. storočia pokladali aperspektívnu objektivitu za predpoklad, základnú podmienku vytvorenia spravodlivej a harmonickej spoločnosti a - očividne v istej následnosti - viacerí filozofi 19. storočia v tom videli aj podmienku utvorenia koherentnej vedeckej komunity a taktiež dosiahnutia vedeckej pravdy ([15], 604-607). Dastonová zdôrazňuje, že ideál aperspektívnosti putoval z morálnej filozofie a estetiky do vedy, pričom jedným z motívov tohto migračného procesu bolo zrejme úsilie urobiť vedenie komunikovateľným, verejne prístupným. Úlohu v tomto procese zohrával pozitívne

oceňovaný imperatív "zdieľaného verejného vedenia", ktorý mal zabezpečovať istú demokratizáciu vo vede. V nadväznosti naň sa utvoril ideál zameniteľného, neosobného pozorovateľa, tento ideál smeroval k vylučovaniu individuálnych osobitostí aj možných odlišností v poznávaní. Pri konštrukcii nového ideálu objektivity teda podľa Dastonovej zohrala úlohu požiadavka komunikovateľnosti vedenia a tá sa spájala s princípom neosobného prístupu, nezainteresovanosti; filozofka vníma proces demokratizácie vedy (etablovanie vedy ako demokratickej inštitúcie) v úzkej súvislosti so vznikom a podporovaním ideálu objektivity ako aperspektívnej objektivity, ktorý pomáhalo ustanovovať spriemerňovanie perspektív a hľadísk v komunikácii, vyjadrujúce posilňovanie demokratizačných tendencií vo vede ([15], 607-609, 611-612). V dôsledku toho, že sa sformoval ideál aperspektívnej objektivity, ktorý utváral vedecký étos, však neraz za obeť komunikovateľnosti poznania padla jeho hĺbka či presnosť ([15], 607-609, 611-612).

Ak v 19. storočí videli filozofi prerekvizitu pre koherentnú vedeckú komunitu (a aj pre produkciu vedeckej pravdy) v aperspektívnej objektivite, stanovisková epistemológia sa k ideálu aperspektívnej objektivity stavia kriticky (v tomto kritickom postoji nie je v rámci súčasných epistemológií osamotená) a rozpracúvajú pojmy "sociálne situovaného poznania" a "silnej objektivity", vidí prerekvizitu pre maximalizáciu pravdivého obsahu poznatkov v partikulárnej perspektíve ([16], 155-178); [14]).

Teoretičky pokladajú pojem hodnotami nezaťaženej, nezainteresovanej a neúčastnej objektivity za príúzký na to, aby sa ním mohlo dosiahnuť objektívne, hodnotovo nezaťažené skúmanie, a projekt, ktorého cieľom je maximalizovať týmto spôsobom hodnotovo-neutrálnu objektivitu, vnímajú ako ahistorický, vychádzajúci z nesprávneho predpokladu, že ľudské idey môžu uniknúť akejkoľvek sociálnej či historickej situovanosti. Nový moment pri nazeraní na vstup hodnôt do poznávacích aktivít predstavuje tvrdenie, že niekedy môžu mať hodnoty a záujmy pozitívny vplyv na obsah vedy a že niektoré hodnoty, resp. záujmy podporujú generovanie menej deformovaných a menej zaujatých presvedčení a vier ako iné ([1], 138 a n.). Vo feministickej epistemológii sa kladie veľký dôraz na skúmanie spôsobov, akými hodnoty vstupujú do vedy, ako aj rôznych mechanizmov, akými vplyvajú na povahu poznávacieho procesu (na to, čo sa stane jeho objektom, na jeho metódy, interpretácie dát a pod. - pozri [17]). Práve projekt "silnej objektivity" umožní podľa teoretičiek novým spôsobom, identifikovať toto ich pôsobenie a aj riešiť problém neviditeľnosti dominantného epistemologického rámca ([18], 202 a n.). Predstavitelky teórie stanoviska, rozpoznajúc nebezpečenstvo aperspektívnej objektivity a odmietajúc koncepciu neutrálneho poznania, sa dožadujú reintegrácie perspektívy telesného, historicky aj sociálne situovaného subjektu poznania a v súvislosti s ním zavádzajú pojem "perspektívnej objektivity", čo znie možno na prvý pohľad oxymoronicky, ale len dovtedy, kým si neuvedomíme, že objektivitu nemožno dosahovať bez objektivizujúceho subjektu, že objektivita nevyhnutne zahŕňa subjektivitu. Potom sa už perspektívna objektivita aj s jej oxymoronickými konotáciami stáva spôsobom, ako možno vyjadriť uznanie, že vždy ide o telesný, historicky a sociálne situovaný subjekt poznania a že každý poznatok nesie pečať tých aktérov poznania (celých komunít - vrátane vedeckých), ktoré ho produkujú. Vo viacerých súčasných epistemologických koncepciách - aj mimo feministického rámca - možno

zaznamenať posun k podobnému chápaniu objektivity (o historickom pohľade na kategóriu objektivity, resp. na ďalšie logické kategórie, ako aj o argumentoch zdôvodňujúcich takýto pohľad, ktorý reflektuje ich historickú, sociálno-praktickú podmienenosť, pozri napr. [19], 164 a n.).

Ak však teória stanoviska na jednej strane odmieta predstavu jednej, ahistorickej pravdy, na strane druhej jej predstaviteľky neodmietajú pokusy hľadať čiastočné, čo možno najmenej deformované poznanie, kritizujú tradičnú koncepciu objektivity ako hodnotovej neutrality a nezainteresovanosti, no nevzdávajú sa a ani sa nechcú vzdať možnosti dosahovať aspoň zčasti objektívne poznanie. Preto koncipujú a redefinujú pojem objektivity v zmysle objektivity situovaného poznania - ako produktu partikulárnej perspektívy [13]. Neveria na rozprávanie "jedného veľkého, pravdivého príbehu", no nemienia sa - aj vzhľadom na svoje politické ciele - vzdať pokusov rozprávať viaceré "menej nepravdivé príbehy". Feministické teoretičky sa usilujú utvárať "menej deformované reprezentácie, no pritom nechcú tvrdiť, že tieto by boli absolútne, úplné, univerzálne alebo večne adekvátne" ([1], 187 a n.), a nezakrývajú, že ich cieľ - dosiahnuť menej zaujaté poznanie - je spätý s eticko-politickým a emancipačným imperatívom ([16], 164).

Chápanie objektivity, ako ho rozpracováva teória stanoviska, sa spája s pojmami situovaného poznania, pozičnej racionality, objektivity sa tu nepredstavuje ako výsledok úniku od limitov poznávajúceho subjektu či ich transcendovania, nie je produktom dištancu, nezaujatosti, neutrality, naopak, zdôrazňuje sa tu aspekt telesnosti, situovanosti, limitovanosti poznávajúcich ľudí, aspekt ich vzájomnej prepojenosti, vzájomnosti. Práve pojmy situovanosti a pozicionality sú pre feministické epistemológie kľúčové - či už v ponímaní objektivity, racionality, alebo v ponímaní celého poznávacieho procesu. Koncepciu pozicionality pokladajú teoretičky za veľmi dôležitú, napríklad pri vysvetľovaní toho, prečo tradičná hlavnoprúdová epistemológia je poznačená kontinuálnym odmietaním ideí limitov, podmienenosti či kontingencie poznania. Poukazujú na to, že v tradičnom filozofickom diskurze (a v kontexte patriarchálnych vzťahov) viedla nereflektovaná pozicionalita filozofov ako mužských subjektov k odmietaniu vlastnej skúsenosti ako skúsenosti nekomplexnej, limitovanej (pozri napr. [20]).

Teoretičky sú presvedčené, že Hardingovej pojem "perspektívnej objektivity" (spätý s pojmom "silnej objektivity") ponúka určité štandardy, ktoré dovoľia ukázať, že jeden príbeh o svete je "lepším presvedčením" ako iný. Veria, že teória stanoviska s jej princípmi "silnej objektivity" a reflexívnosti je schopná odhaliť partikulárnosť preferencií a zaujatostí a navyše zviditeľniť aj vlastný epistemologický rámec, a tak súčasne ovplyvniť vedeckú prax ([16], 163 a n.). Súčasnú stanoviskovú epistemológiu možno podľa nich pokladať za demokratizačný pohyb vo filozofii, pričom "objektivity" sa v nej chápe ako výsledok morálnych a politických podnetov na demokratizáciu vedy.

Z téz o historických premenách v chápaní pojmu objektivity, ako ich naznačila Dastonová, sa ponúka niekoľko záverov: 1. možno si predstaviť vedu s redefinovaným pojmom objektivity; 2. keďže objektivity je historický pojem, Hardingovej ideál objektivity možno vnímať ako istý stupeň v tejto evolúcii; 3. ak evolúcia aperspektívnej objektivity zahŕňa migráciu ideálov z morálnej filozofie do vedy, v Hardingovej "silnej objektivity" možno vidieť inštanciu takejto migrácie; 4. Hardingovej koncepcia usiluje

o zachovanie istého ontologického významu objektivity; 5. núti prehodnotiť konzekvencie straty karteziánskej objektivity. Tieto tézy však podnecujú aj otázky sčasti problematizujúce Hardingovej projekt: ak totiž úsilie o väčšiu komunikovateľnosť poznania bolo tesne späté s úsilím o nezainterosovanosť a obe sa premenili na aperspektívnu objektivitu, je opodstatnené pýtať sa, "či vylejúc z vaničky vodu aperspektívnej objektivity, je možné zachrániť dieťa demokratickej komunikovateľnosti" ([16], 164).

V záujme tejto záchrany J. Tannoch-Blandová navrhuje rozlišovať pojmy aperspektívnej objektivity a nezainterosovanosti, v tejto súvislosti vyslovuje isté výhrady k Dastonovej tvrdeniu, že aperspektívna objektivita migrovala do vedy z morálnej filozofie v 19. storočí, pripomínajúc, že ideál komunikovateľnosti existoval vo vede už od Bacona, a to, čo migrovalo do vedy z morálnej filozofie v polovici 19. storočia, bol ideál nezainterosovanosti a že tento v napojení na ideál vedeckej komunikovateľnosti sa premenil na ideál aperspektívnosti. Toto rozlíšenie, dovoľujúce predstaviť si ideál komunikovateľnosti v historickej izolácii od aperspektívnej objektivity, je podľa filozofky dôležité pre redefinovanie objektivity v zmysle Hardingovej projektu.

Znamenalo by to, že aperspektívna objektivita nie je západnej vede daná vnútorne, nie je s ňou nevyhnutne spätá, ale objavila sa ako dôsledok spojenia viacerých mimoepistemologických impulzov so zásadnými zmenami v chápaní a v organizácii vedy v istom historickom období. Ak si teda vedu možno predstaviť aj bez nej, ak objektivita má viaceré aspekty, ktoré majú rozličnú históriu a ktorým sa v rôznej dobe pripisoval rôzny význam, ak objektivita nie je monolitická a nemenná, ale je konštituovaná v rámci konkrétnych historických a sociálnych podmienok, potom je namieste konštatovanie, že veľká časť diskusií o objektivite prebiehala bez toho, aby sa v nich zohľadňovali správne premisy o povahe objektivity a aby sa analyzovali väzby medzi sociálnymi, politickými, morálnymi a epistemologickými (metodologickými) imperatívmi (podrobnejšie pozri [15]; [16]). Rozpoznanie tejto skutočnosti vnímajú predstaviteľky feministických epistemológií ako podnet na nové premyslenie a redefinovanie (nielen) pojmu objektivity.

LITERATÚRA

- [1] HARDING, S.: *Whose Science? Whose Knowledge?: Thinking from Women's Lives*. Ithaca, Cornell University Press 1991.
- [2] HARTSOCK, N.: "Comment on Hekman's Truth and Method: Truth or Justice". In: *Signs* vol. 22, 1996, s. 367-373.
- [3] HARDING, S.: "Feminizmus, veda a antiosvietenská kritika". In: *Aspekt* 1/1998, s. 76-85.
- [4] ANDERSON, E.: "Feminist Epistemology and Philosophy of Science". In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Zdroj: <http://plato.stanford.edu/entries/feminism-epistemology>, August 9, 2000, content last modified November 13, 2001.
- [5] SZAPUOVÁ, M.: "Feministická epistemológia a empirický výskum kognitívnych procesov". In: *Kríza filozofie - filozofia krízy? Zborník príspevkov z 1. výročného stretnutia SFZ*. Bratislava - Prešov 1998.
- [6] SZAPUOVÁ, M.: "Self-knowledge and knowing others". In: *Science and Philosophy in Shaping Modern European Culture IV*. Bratislava 1996.
- [7] FARKAŠOVÁ, E.: "Poznávajú ženy inak? O genéze, povahe a cieľoch feministických

- epistemológii. In: *Aspekt* 1/1998.
- [8] FARKAŠOVÁ, E.: "Teória stanoviska: diskusie v súčasnej feministickej filozofii". In: BALÁŽOVÁ, J., KOLLÁR, K. a PICHLER, T. (ed.): *Súčasný podoby filozofie a filozofovania na Slovensku*. Zborník príspevkov z 1. kongresu slovenskej filozofie. Bratislava, Infopress 1996.
- [9] BAT-AMI, Bar On: "Marginality and Epistemic Privilege". In: ALCOFF, L. and POTER, E (eds.): *Feminist Epistemologies*. New York, Routledge 1993.
- [10] HARTSOCK, N.: *Money, Sex, and Power: Toward a Feminist Historical Materialism*. Boston, Northeastern University Press 1983.
- [11] HARTSOCK, N.: "The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism". In: HARDING, S. - HINTIKKA, M. (eds.): *Discovering Reality*. Dordrecht, Reidel 1983.
- [12] CODE, L.: *What Can She Know? Feminist Theory and the Construction of Knowledge*. Ithaca and London, Cornell, University Press 1991.
- [13] HARAWAY, D.: "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective". In: FOX-KELLER, E. and LONGINO, H. E. (eds.): *Feminism & Science*. Oxford/New York, Oxford University Press 1996.
- [14] HARDING, S.: "Rethinking Standpoint Epistemology: What is 'strong objectivity'?" In: FOX-KELLER, E. and LONGINO, H. E. (eds.): *Feminism & Science*. Oxford/New York, Oxford University Press 1996.
- [15] DASTON, L.: "Objectivity and the escape from perspective". In: *Social Studies of Science* 22, 1992, s. 597-618.
- [16] TANNOCH-BLAND, J.: "From Aperspectival Objectivity to Strong Objectivity: The Quest for Moral Objectivity". In: *Hypatia* 1997, 12 (1), s. 155-178.
- [17] LONGINO, H. E.: *Science as Social Knowledge: Values and Objectivity in Scientific Inquiry*. Princeton, Princeton University Press 1990.
- [18] SELLS, L.: "Feminist Epistemology: Rethinking the dualism of atomic knowledge". In: *Hypatia* 1993, 8 (3), s. 202-210.
- [19] HANZEL, I.: *The Concept of Scientific Law in the Philosophy of Science and Epistemology. A Study of Theoretical Reason*. Boston Studies in the Philosophy of Science, vol. 208. Kluwer Academic Publishers. Dordrecht - Boston - London 1999.
- [20] LIST, E.: "Reason, Gender, and the Paradox of Rationalization". In: BOSTAD, I. - SVENNEBY, E. (eds.): *Gender - an Issue for Philosophy?* Nordic Women in Philosophy, no 2, Oslo 1994.

Príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA č. 1/7449/20.

Doc. PhDr. Etela Farkašová, CSc.
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Gondova 2
818 01 Bratislava
SR